

CARTIER Rotonda

*Tamara Cărăuș (1972) este licențiată a Facultății de Filosofie a Universității din București (iunie 2001). Doctorat în litere (iulie 2001) la Universitatea din București cu teza „Tehnici narative în romanul postmodern”. A desfășurat proiecte de cercetare în cadrul mai multor instituții: Colegiul Noua Europă, România; Universitatea din Oxford, Marea Britanie; Universitatea din Uppsala, Suedia; Universitatea din Groningen, Olanda; Universitatea Palacký, Cehia; Institut für die Wissenschaften vom Menschen, Austria, ș.a. A publicat cărțile **tzara mea** (Ed. ARC, 2000) și **Efectul Ménard** (Ed. Paralela 45, 2003).*

Tamara Cărauş

Capcanele identităţii

R o t o n d a
CARTIER

CARTIER

Editura Cartier, SRL, str. București, nr. 68, Chișinău, MD2012.

Tel./fax: 24 05 87, tel.: 24 01 95. E-mail: cartier@cartier.md

Editura Codex 2000, SRL, Strada Toamnei, nr.24, sectorul 2, București.

Tel/fax: 210 80 51. E-mail: romania@cartier.md

www.cartier.md

Difuzare:

București: Strada Toamnei, nr.24, sectorul 2.

Tel./fax: 210 80 51. E-mail: romania@cartier.md

Chișinău: str. București, nr. 68. E-mail: cartier@cartier.md

Cărțile CARTIER pot fi procurate în toate librăriile bune din România și Republica Moldova.

LIBRĂRIILE CARTIER

Casa Cărții, bd. Mircea cel Bătrân, nr. 9, Chișinău. Tel./fax: 34 64 61. E-mail: casacartii@cartier.md

Librăria din Centru, bd. Ștefan cel Mare, nr. 126, Chișinău. Tel./fax: 21 42 03.

E-mail: librariadincentru@cartier.md

Librăria din Hol, str. București, nr. 68, Chișinău. Tel.: 24 10 00. E-mail: librariadinhol@cartier.md

Librăria 9, str. Pușkin, nr. 9, Chișinău. Tel.: 22 37 83. E-mail: libraria9@cartier.md

Colecția *Rotonda* este coordonată de Em. Galaicu-Păun

Editor: Gheorghe Erizanu

Lector: Valentin Guțu

Coperta: Vitalie Coroban

Design/tehnoredactare: Georgeta Fusa

Prepress: Editura Cartier

Tipărită la Combinatul Poligrafic (nr. 10149)

Tamara Cărăuș

CAPCANELE IDENTITĂȚII

Ediția I, februarie 2011

© 2011, Editura Cartier pentru prezenta ediție.

Această ediție a apărut într-un tiraj de 340 de exemplare. Toate drepturile rezervate.

Cărțile Cartier sunt disponibile în limita stocului și a bunului de difuzare.

Descrierea CIP a Camerei Naționale a Cărții

CAPCANELE IDENTITĂȚII/ Tamara Cărăuș, – Ch. : Cartier, 2011 (Combinatul Poligrafic). – 220 p.

– (Colecția "Rotonda").

340 ex.

ISBN 978-9975-79-679-8

821.135.1(478)-4

C 23

Prefață

Cum am studiat identitatea națională

Această carte nu este o carte „despre” identitatea unei persoane sau a unui grup, sau a unui stat. Este o carte „despre” cum am studiat eu identitatea națională. Deși am început cândva un studiu al identității naționale încercând să explic mecanismele identificării naționale în Republica Moldova, mi-am dat mai apoi seama că am avut o intenție care a dus la o derutantă rătăcire academică: timp de doi ani (academici) am studiat, cheltuind bani publici, naționalismul și identitatea națională în cadrul a două instituții academice nu chiar oarecare – Colegiul Noua Europă din București și Colegiul Nuffield al Universității din Oxford.

Atunci când argumentam, în fața reprezentanților acestor instituții, necesitatea studierii cazului Republicii Moldova din perspectiva teoriilor despre națiuni și naționalism, afirmam: „Îmi propun elaborarea unei cărți în care să explic pe înțelesul tuturor specificul identității naționale și mecanismele identificării naționale din Republica Moldova”. Știu sigur că nu îmi propuneam să fac din teoriile despre națiuni și naționalism obiectul meu de studiu permanent. Vedeam de la bun început acest studiu ca fiind unul finit, iar această specializare ca fiind una temporară: doar până la mult râvnita explicație „pe înțelesul tuturor”. Știam atunci să explic expresia „pe înțelesul tuturor” cu o anumită convingere: porneam de la ceea ce îmi părea mie un fapt empiric, și anume

presupoziția că în Republica Moldova ar fi existat o confuzie identitară, că persoanele care se întâmplaseră să trăiască în locul numit astfel treceau printr-o nedumerire, adeseori iritantă, referitoare la identitatea lor națională. Deoarece niște lecturi, mai degrabă întâmplătoare, ale unor autori care încercaseră cândva să explice cum funcționează identitatea națională mi s-au părut atunci iluminante pentru propriile nedumeriri – lecturi cu efect eliberator și fortifiant atunci!, acum ar fi imposibile –, crezusem că e de datoria mea ca toți „ceilalți confuzi” să se emancipeze din nedumerirea și iritarea pe care le-o provoca identitatea națională. Voi fi crezut, probabil, că toți au dreptul la „iluminarea” ce-mi părea mie că venea dinspre teorii, iar eu îmi asumam misiunea de a media „lumina”.

Acel moment al întâlnirii între „caz” și decizia de a studia „cazul” și a face lumină nu este deloc simplu și nevinovat. Pe parcursul a câțiva ani, încercând să detectez sursa disconfortului provocat de aventura studierii identității, ajungeam invariabil la acel moment „inaugural”. Momentul (i)radia valuri de disconfort și cu cât încercam mai mult să mă apropiez de momentul inaugurator, pentru a-l dezactiva, cu atât mai blocantă era acțiunea lui și mă copleșea rușinea.

Dar, deocamdată, eram la început și fără rușine, cu o tenacitate demnă de alte subiecte și domenii academice, m-am avântat în studiul teoriilor despre națiuni și naționalism. Imediat ce au apărut ocaziile de a-mi împărtăși cunoștințele sau bănuielile, nu am ezitat, iar ocazii nu au lipsit: conferințele, seminarele, workshopurile pe „tema” identității naționale se țineau, în acea vreme, peste tot. Identitatea națională, dar nu numai, a fost pe durata a câțiva ani o modă academică, deși o modă nu chiar gratuită – a fost mai degrabă un răspuns la nedumeririle etnice și naționale apărute în Balcani și în fosta URSS după căderea comunismului.

Însă de fiecare dată, fără nicio excepție, în fața oricărui public aș fi prezentat „cazul Republicii Moldova”, mi se reproșa invariabil *poziția* expunerii mele. Bineînțeles, de fiecare dată am ținut cont

de acest reproș și încercam iar și iar o poziție neutră. Urmăream o neutralitate ireproșabilă, dar zadarnic – reproșul că susțin o poziție anume nu a lipsit niciodată. Ar fi trebuit să mă amuz: mi se reproșa de fiecare dată o poziție diferită! În funcție de audiență și reproșul! Acele reacții erau, desigur, explicabile și făceau parte din chiar obiectul „cercetării” mele, fiind expresia unui discurs identitar sau altul. Dar nu prea înțelegeam cum e posibil să mi se aducă aceste acuzații, căci încercam mereu o explicație neutră și imparțială,

La un moment dat, poate datorită proximității aparatelor digitale, am vizualizat procesul ca pe un mecanism care avea *input* – cazul RM și teoriile despre națiuni și naționalism –, apoi urma procesarea datelor inițiale prin capacitățile mele de a înțelege și a explica, și un *output*, adică un rezultat, dar care era invariabil același: Eroare! Eroare! Eroare! Desigur, mai întâi am bănuț că sursa Erorii erau (in)capacitățile mele intelectuale de a procesa „cazul”, și încercam discursuri cât mai neutre și mai imparțiale. Mai târziu am înțeles că sursa Erorii era și în *input*, și că Eroarea se va fi strecurat în produsul final al oricărui cercetător care va fi acceptat acest *input*, adică naționalismul, ca materie primă pentru procesările sale teoretice.

Acum am o singură certitudine referitoare la identitatea națională și teoriile despre națiuni și naționalism: a vorbi despre identitate națională înseamnă a o schimba, a o revizui, dar, păzea! și a o reafirma. Deși teoreticienii sau analiștii utilizează un limbaj și o perspectivă diferite de discursul identitar, nici ei nu scapă de această capcană. Și ei, ca și orice alt individ care vorbește despre identitate, o reconfigurează și o reafirmă. Astfel, după doi ani de studiu, când un cercetător numsecade ar fi avut deja scrisă cartea promisă, eu am hotărât să n-o mai scriu deloc. Cartea promisă, pe înțelesul tuturor, părea atât de fantasmagorică, încât și unei imaginații borgesiene i-ar fi fost greu s-o contureze (greu, dar nu imposibil).

Timp de câțiva ani am încercat să ignor și să uit aventura studierii identității și să fac altceva. Zadarnic (rușinea nu îți dă voie să uiți!). Am hotărât mai apoi să scriu totuși despre acea rătăcire

academică, dar nu neapărat pentru a „împărtăși” cunoștințele și înțelegerea, ci ca să descriu o experiență, din câteva motive aproape „esențiale”. Mi s-au făcut reproșuri directe: ai studiat doar „pentru tine”? Și astfel mi se făcea oarecum jenă că am cheltuit bani publici doar ca să ignor mai apoi cunoștințele acumulate. Apoi am constatat în acest răstimp că destul de multe persoane din Republica Moldova erau încă interesate de acest subiect. Am fost rugată de mai mulți studenți să le ofer ceva „bibliografie și literatură” despre identitatea națională, căci, îmi spuneau, tocmai își pregătesc teza de masterat, de licență sau de doctorat pe această invariabilă temă: identitatea națională din RM. Majoritatea au ținut neapărat să-mi comunice că găseau subiectul fascinant, inepuizabil, provocator etc., unii dintre ei chiar propunându-mi spre discuție argumentele lor. În entuziasmul lor recunoșteam entuziasmul meu de cândva. Tinerii aveau *backgrounduri* diferite – istorie, filologie, studii politice, filosofie, sociologie –, oricare dintre aceste domenii era acceptat dată fiind interdisciplinaritatea identității! Dar eu, care aveam experiența acestei interdisciplinarități, regretam de fiecare dată când cineva cu studii de filosofie sau de la litere era „sedus” de studierea identității naționale. Prin urmare, aș putea spune, „pentru economia efortului intelectual în spațiul din RM, am hotărât să scriu cum am studiat eu naționalismul și identitatea națională”. Dar motivul acesta are deja o grea încărcătură patriotică și națională. Nu cumva reafirm tocmai ceea ce voiam să evit? Aș putea să reformulez motivul cam astfel: „Fără nicio îndoială, ar fi bine ca orice persoană, indiferent de țara sa de origine, care se va hotărî să studieze identitatea națională din Republica Moldova să evite paradoxurile, riscurile și poticnelile pe care eu nu am reușit să le evit. Pentru ca ei să își edifice mai ușor propria înțelegere, îndrăznesc să le vorbesc despre o traiectorie deja parcursă”.

Și alt motiv, aproape onorabil, ce m-a determinat să-mi „împărtășesc” experiența este faptul că în urma confruntărilor mele cu spectrele naționalismului am, se pare, o recompensă, deși tardivă:

încercarea mea de a fi imparțială, neutră, reformulările continue a ceea ce urma să spun într-un context anume, umilința de a nu fi evitat capcanele ideologice ce se ascundeau în carcasa teoriilor au conturat treptat o atitudine cosmopolită. Cosmopolitismul meu, până va fi posibil ca o afirmare separată, sper să fie vizibil în negativ: ca reacție și rezistență la teoriile care cred „pe bune” în națiune.

Desigur, motivele de a scrie (totuși), enumerate mai sus, nu epuizează întreaga gamă de impulsuri și motivații. Posibilul cititor ar putea vedea că textul meu se pliază pe matricea creștină a păcătuirii și rătăcirii, urmate de confesiune și mărturisire cu speranța obținerii iertării. (Dacă Dumnezeu știe deja totul, atunci de ce să ne confesăm? Desigur, pentru a face clar și nouă ceea ce știe Dumnezeu, răspunde Sfântul Augustin.) Dar oare voi fi căutând iertarea celorlalți? Pentru care vină și păcat? Dacă o confesiune scoate la iveală vina, atunci, într-adevăr, e nevoie de o confesiune pentru a face mai clară pentru mine și ceilalți propria vină – în afară de vina de a fi cheltuit bani publici fără să fi oferit în schimb cunoașterea promisă. Spre deosebire de vina pe care încă urmează s-o dezvolt, păcatul cred că îl identific mai lesne și îi spun „păcatul căutării identitare”. Dar e o capcană aici: în încercarea mea de a mă izbăvi de păcat, risc să-l mai comit o dată. Ruptura de sinele care am fost – presupusă de confesiune – implică repetarea păcatului, pentru a-l arăta celorlalți, ca să se știe de ce anume mă lepăd și ce anume regret. Întocmai ca în procesele intentate de Inchiziție pentru blasfemie în care, pentru a judeca și a pedepsi acuzatul în cunoștință de cauză, blasfemia trebuia rostită iar, trebuia repetată în fața judecătorilor de către acuzator, la fel și eu trebuie să repet încă o dată rătăcirile mele academice adunându-le aici, în speranța că astfel mă voi izbăvi de păcatele căutării identității.

Un autor care a studiat naționalismul din Asia și Africa în anii '60 ai secolului XX, Elie Kedourie, spunea că naționalismul e o boală care se ia din călătorii (în Occident) și din lecturi (ale surselor din Occident). Eu aș adăuga că e o boală rușinoasă. Deoarece

s-au făcut destule progrese în descoperirea remediilor împotriva multor boli și poate multe remedii sunt încă pe cale să se descopere, putem spera ca e posibil și un remediu împotriva naționalismului și a identității naționale. Sau cel puțin un vaccin. Deoarece nu am reușit să evit contaminarea, sper cel puțin să pot oferi un vaccin cu anticorpi împotriva naționalismului și a identității naționale, adică ceea ce urmează.

I. Fantasme

Printre teorii

Nu știu dacă aș fi recurs vreodată la încercarea de a explica în vreun fel identitatea națională dacă nu aș fi dat peste o carte a lui Ernest Gellner, *Națiuni și naționalism*, tradusă în limba română în 1997, la o oarecare editură numită Antet, și pe care am văzut-o prin 1998 la o colegă, care nu înțelegea nici ea de ce o avea, căci nu o interesa subiectul. Am răsfoit cartea și am cerut-o s-o citesc. Nu aș vrea să recurg la contra-factuale spunând că, dacă nu aș fi dat vreodată peste cartea lui Gellner, traiectoria (academică, dar nu numai) pe care aș fi parcurs-o în acești ani ar fi fost diferită. Poate ar fi fost o traiectorie diferită. Dar și probabilitatea de a nu da peste cartea lui Gellner era destul de redusă. Dacă nu aș fi răsfoit-o atunci, probabil, aș fi răsfoit-o mai târziu. Aș fi ajuns oricum să studiez identitatea națională? Nu știu.

Nu cred că voi putea reveni vreodată la „inocența” de cândva pentru a descrie șocul mai mult decât academic provocat de afirmația lui Gellner: „A avea o națiune nu este un atribut inerent al umanității, dar a ajuns să apară astfel” (Gellner 1983: 6). Dacă aș încerca să refac ceea ce credeam înainte de a citi, ar trebui să pornesc tot de la experiența „șocului academic”: dacă șocul a fost posibil, înseamnă că ceea ce afirma acest text era radical diferit de ceea ce știam și credeam până atunci. Și, prin urmare, credeam și eu, ca mai toată lumea, că națiunile sunt date, naturale și obligatorii, adică așa cum sunt nasul

și cele două urechi. Credeam firească doctrina romantică a națiunii cu geniul național, cu limba națională irepetabilă și intraductibilă, cu trecutul și eroii naționali etc., doctrină care trecea drept adevărul și înțelepciunea tuturor.

Contrar credinței populare și chiar savante, pentru Gellner „naționalismul nu are nicio rădăcină adâncă în psihicul uman” (1983: 34). Această mișcare nu este rodul unor aberații ideologice, nici al exceselor emoționale. Rădăcinile naționalismului sunt în necesitățile structurale distinctive ale societății industriale și sunt „manifestarea exterioară a unei profunde și inevitabile reglări a relației dintre organizarea statală și cultură”(1983: 35). Pentru a-și construi teoria sa, Gellner împarte lumea în trei epoci: epoca însoțirii pentru vânătoare, epoca agricolă și epoca industrială. Iar naționalismul apare abia în epoca industrială. De ce abia acum? Pentru că identitatea națională apare doar când este posibilă existența statului și a unei educații omogene. Statul nu a existat întotdeauna, afirmă Gellner, „odinioară nimeni nu avea stat, apoi unii au avut, și în cele din urmă au ajuns să aibă toți” (1983:5). De asemenea, abia în epoca industrială este necesară și posibilă o cultură comună și omogenă: „La început nu citea nimeni, apoi unii au învățat să citească și, în cele din urmă, toți au știut să citească”(1983:8).

În perioada agrară nimeni nu are interesul să promoveze omogenitatea culturală. Dimpotrivă, clasa conducătoare este interesată de menținerea ierarhiei, chiar și limbile liturgice nu sunt cele vernaculare, ca și cum, dimpotrivă, diferența trebuie adâncită, astfel inegalitățile sociale devin suportabile datorită unei aure de inevitabilitate, iar încercarea de a găsi un limbaj comun ar fi o necuviință socială sau chiar impietate.

Nu există naționalism în societăți agrare deoarece societatea este foarte stratificată, cultura și puterea depind de statutul social, educația este împărtășită doar de elitele mici și puternice – militari, funcționari, preoți, aristocrați care sunt radical separați de restul populației. Dacă naționalismul ar fi fost inventat într-o asemenea perioadă, speranțele sale de acceptare generală ar fi fost destul de firave, afirmă Gellner. Contrastul dintre epoca agrară și societatea industrială este izbitor: pentru a exista, industria cere ca populația să aibă o educație și o cultură omogenă, deoarece fiecare persoană trebuie să știe să mănuiască mașinile. Societățile industriale sunt în continuă schimbare și diversificare a muncii, unde indivizii trebuie să comunice unii cu alții fără a se fi cunoscut în prealabil. Industrializarea cere o instruire minimă, de aceea instruirea devine publică, standardizată, supravegheată de statul care conferă diplomă.

Reproducerea prin *rites de passage* a comunității și cunoașterii din societățile tradiționale agrare este înlocuită prin metoda centralizată de reproducere în societatea industrială: educația devine obligatorie și e oferită de stat. Idealul alfabetizării universale și dreptul la educație sunt parte a pantheonului valorilor moderne incluse în declarații ale drepturilor omului, în constituții, programe etc., nu sunt doar o vorbărie, afirmă Gellner, ci joacă un rol esențial în funcționarea societății moderne. Munca în societatea industrială nu mai constă în manipularea lucrurilor și a materiei – arat, secerat, treierat –, ci în manipularea conceptelor, în comunicarea cu alți oameni sau în manipularea unor dispozitive într-un idiom standard, ce poate fi însușit de oricine. Alfabetizarea universală ca răspuns la nevoile industrializării are un impact major asupra mem-

brilor societății: speranța de angajare, demnitatea, siguranța și respectul de sine al indivizilor depind de educația lor, iar limitele culturii în care au fost educați sunt și limitele în care ei pot respira moral și profesional.

Tranziția de la epoca agrară la cea industrială nu este pentru toți ușoară. Trăsătura crucială a industrializării e că aceasta nu are loc peste tot în același timp, ci în faze succesive și în condiții diferite, iar acest fapt generează naționalisme, a argumentat Gellner. Naționalismul apare tocmai datorită industrializării inegale, spunea Gellner, iar eu urmăream cu o oarecare fascinație traiectoria societăților numite convențional A și B (Gellner 1964: 147-149). Teritoriile A și B sunt inițial sub aceeași guvernare, în același imperiu. Imperiul poate conține o pluralitate de limbi vorbite, dar limba privilegiată la centru nu e cea privilegiată la periferie sau nu e cea care corespunde religiei. Dacă în acest imperiu apare industrializarea, doar o limbă va putea fi limba noilor instituții, a educației și guvernării. Ca să reziste, cei de la periferie vor trebui să învețe limba de la centru. Schimbarea limbii nu rupe inima, după cum pretinde literatura romantic-naționalistă, și dacă schimbarea limbii ar fi unica problemă, naționalismul nu ar apărea – o limbă oricât de dificilă poate fi învățată. Ce se întâmplă atunci? Valurile modernizării ajung inegal în aceste teritorii – când dislocarea și incertitudinea ajung în B, A deja a depășit cumva această fază și se află într-o relativă bunăstare. Ce se întâmplă cu cei din teritoriul B care sosesc pe teritoriul A? Sunt două alternative. B și A sunt omogene din punct de vedere cultural. Cei din B, mai puțin educați, formează proletariatul din imperiu. Deși nemulțumiți, ei vor continua cumva să rămână împreună cu cei din A și să se

ajusteze, să se asimileze. Dar dacă cei din B sunt radical diferiți – prin pigmentația pielii sau prin religie –, nemulțumirea lor își găsește o expresie națională.

„Cum fluxul modernizării mătură lumea, aproape oricine la un moment dat are motiv să se simtă tratat nedrept și îi poate identifica pe prigonitori drept o altă națiune. Dacă mai poate identifica și alte victime ca el, s-a născut un naționalism. Dacă acesta este încununat de succes, ceea ce nu este posibil întotdeauna, s-a născut o națiune” (1983: 112).

Cei din B, sau Ruritani, cum sunt numiți de Gellner în alte texte, nu se încadrează în A, sau în Imperiul Megalomaniei, pentru că cei din Megalomania nu sunt doritori de a împărtăși prosperitatea cu cei nou-sosiți în imperiu. Ruritani devin conștienți de propria cultură în contact cu Megalomanii, care îi tratează ca fiind altfel. În Megalomania țărani dezlăcinați învață degrabă „diferența între a avea de a face cu un co-național, cu cineva care înțelege și simpatizează cu cultura lor, și cu cineva ostil. Această experiență extrem de concretă i-a învățat să fie conștienți de cultura lor și s-o iubească (sau să dorească să scape de ea)” (1983: 61). Oricum, și aici există două căi: asimilarea în Megalomania sau un naționalism de succes în Ruritania. Dar mai târziu, în stadiile mai avansate ale industrializării, când inegalitățile nu mai sunt atât de mari, diferența de prosperitate nu mai e o sursă a naționalismului, și doar o barieră de comunicare insurmontabilă și o trăsătură puternică anterioară, cum e religia sau pigmentația pielii, poate crea o nouă frontieră.

Prin urmare, naționalismul nu este trezirea unor forțe vechi, latente, adormite, deși așa se prezintă. În realitate este consecința unei noi forme de organizare socială, dependente

de educația asigurată de stat. În principiu nu ar fi imposibil să avem un singur bazin cultural educațional pentru întreg globul și un singur sistem educațional, admitea Gellner în 1983, și pe termen lung s-ar putea să se realizeze așa ceva. Dar până atunci, din motive destul de serioase, norma globală este un „ansamblu de camere de oxigen sau acvarii discontinue fiecare cu proprietarul său, atmosfera și mediul său” (1983: 51). Deocamdată ne bălăcim în acvariile educaționale naționale, iar reproducerea lichidului care întreține viața în aceste recipiente gigantice nu este autonomă, ci are nevoie de protectorul acvariului care este statul.

Astfel, atunci când am început, în toamna lui 2001, studiul instituționalizat al teoriilor despre națiuni și naționalism, eram deja contaminată de teoriile moderniste ale națiunii și naționalismului. Cine ar fi deschis pe la sfârșitul anilor '90 vreo lucrare care își propunea să analizeze identitatea națională sau naționalismul ar fi dat invariabil peste distincția dintre primordialiști și moderniști, care s-ar fi decodificat sumar astfel: primordialiștii consideră că națiunea e naturală, există din vremuri primordiale sau cel puțin imemoriale, iar moderniștii susțin că națiunea e recentă, e invenție, e un produs al ingineriei sociale. Aceste teorii erau în mare parte teorii sociologice, nu normative, adică nu spuneau că națiunea trebuie neapărat să existe într-un fel sau altul, ci doar descriau cum au loc fenomenele numite naționale.

Prin urmare, teoriile, cu egală îndreptățire, afirmau despre identitatea națională lucruri contrare: „este primordială și înăscută” și „este recentă și inventată”. Era o dihotomie vehiculată de toți, deși nu știu dacă folosea cumva cuiva în afară de a o numi pentru a se situa imediat într-o perspectivă sau alta.

În linii mari, primordialiștii susțineau că națiunea există datorită legăturilor de sânge și rudenie, că e un grup format prin descendențe comune, o familie extinsă. Națiunea ar fi „un grup de indivizi care simt că sunt înrudiți ancestral. Este grupul cel mai larg care poate încadra loialitatea persoanelor datorită legăturilor de rudenie percepute, este o familie extinsă” (Connor 1994:202). Argumente ale primordialității ar fi „ușurința și viteza cu care aceste sentimente pot fi mobilizate chiar și în societățile industriale moderne... ferocitatea oarbă a conflictelor la care duc aceste sentimente, impermeabilitatea acestor sentimente la argumente raționale” (Van den Berghe 1978: 404). Pentru primordialiști forța legăturilor etnice și naționale poate fi explicată doar prin examinarea culturii și legăturii care precedă aceste sentimente, adică legăturile primordiale de rudenie, religioase și etnice, care rămân vitale și în societățile moderne seculare (Edward Shilis, 1957). Nuanțele nu lipseau desigur: nu e neapărat ca atașamentele să fie naturale, e suficient faptul că sunt percepute ca naturale. „Deși statele sunt noi, societățile sunt vechi, iar pentru fiecare persoană în fiecare societate, aproape în toate timpurile, unele atașamente și relații par să existe ca reieșind dintr-o afinitate naturală decât dintr-o interacțiune socială” (Geertz 1973:260).

Nuanțele erau date și de autorii care afirmau că națiunea există nu neapărat datorită legăturilor de rudenie, ci datorită legăturilor care s-au format cândva în urma interacțiunilor istorice, dar nu le știm originea. De-a lungul istoriei distincția dintre grupurile de străini și grupurile „noastre” a pătruns în fiecare limbaj și a creat o bază durabilă pentru granițele de grup. Unele etnii s-ar fi dizolvat de-a lungul istoriei, dar altele, susținute de simboluri și mituri, s-au transformat mai

târziu în identități naționale. Acești autori acceptă modernitatea naționalismului ca mișcare politică și ideologică, dar ca versiuni aduse la zi ale identităților colective anterioare, care au existat în toate epocile, dar ca fenomene istorice și sociale, nu naturale (Fishman 1980; Armstrong 1992).

Pentru alți autori primordialiști, națiunea e o expresie primordială a creativității naturii. Ca și familiile, națiunile ar fi solidarități naturale, care evoluează în maniera ființelor organice, și astfel pentru unii naționalismul este „o mișcare de regenerare morală care încearcă să reunifice diferite aspecte ale națiunii... prin reafirmarea principiului creator al națiunii” (Hutchinson 1987: 14). Simbolurile, memoria și trecutul ar fi cruciale pentru supraviețuirea identificării etnice deoarece servesc drept gardieni care ajută la diferențierea dintre „noi” și „ei”, funcționează ca semnale pentru lumea din exterior și cei din interior, reprezintă o comunicare *longue duree* între morți și vii (Smith, 1991, 1998, 2003). (Acești doi ultimi autori citați, Anthony Smith și John Hutchinson, erau vedetele valului academic care a încercat în anii '90 să explice etnicitatea și naționalismul. Ambii profesori la London School of Economics, au deschis în 1990 un curs de master în națiuni și naționalism, specializare care s-a închis în 2005, marcând astfel și încheierea modei academice. Tot ei editează și acum revista *Nations and nationalism* și organizează încă, la LSE, Conferința anuală Națiuni și Naționalism. Când, în aprilie 2003, am mers și eu la lucrările conferinței, pentru care subscrisesem cu mai mult de jumătate de an înainte, relațiile mele cu domeniul se aflau deja în faza acut critică, iar orice interes pentru studiul naționalismului mi se părea deja suspect. Dar până atunci mai este.)

În pofida contaminării moderniste, am încercat să citesc cu atenție teoriile primordialiste, căci speram să fiu în stare

să adopt o perspectivă neutră, imparțială. Dar teoriile primordialiste explicau prea puțin din cazul RM. Teoriile moderniste se dovedeau mult mai sugestive și astfel parțialitatea metodologică era inevitabilă. Deși vorbeau despre sânge și legături primordiale, nicio legătură de sânge nu părea atât de crucială și nu explica atât de mult precum educația standard a indivizilor de către stat, așa cum o descria Gellner, sau ca cele două fatalități umane, „moartea și Babelul”, care duc la crearea comunităților imaginate, după cum argumenta Benedict Anderson, la fel cum nicio legătură de sânge nu putea fi la fel de puternică precum mesianismul secular, identificat în naționalism de către Elie Kedourie.

Naționalismul e un mesianism modern, spunea acest autor trecut la rubrica „moderniști”, al cărui nume sună melodos, Elie Kedourie, și care studiasse îndeosebi naționalismul din Asia și Africa. Pentru Kedourie naționalismul este o religie politică a modernității produsă de modernitatea occidentală în secolul XIX. Așa cum religia a fost considerată un răspuns al omului la nedumeririle în care îl aruncau cataclismele naturale, naționalismul ar fi un fel de religie modernă, răspuns la crizele modernității. În anii '60 ai secolului XX, în statele postcoloniale din Asia și Africa naționalismul ar fi căzut pe un sol fertil. În opinia lui Kedourie, relația coloniilor cu metropola duce la apariția omului marginal. Noua clasă din colonii educată în metropolă, de regulă intelectualii, acceptă civilizația Vestului ca fiind superioară, însă ei descoperă degrabă că, în pofida educației occidentale și a asimilării occidentale, ei nu sunt acceptați „pe picior de egalitate de către europeni”, dar nici nu mai pot reveni la vechile valori dinaintea de colonizare. Și astfel în sufletul angoasat al omului marginal

apare întrebarea „Cine sunt?”. Iar frământările acestor ființe marginalizate își găsesc rezolvarea în doctrina naționalistă. Suferința își găsește tămăduirea în fanteziile romantico-naționaliste: suntem privați de plăcerile pământești în schimbul plăcerilor pe care le va avea națiunea noastră în viitor și care are nevoie acum de suferința noastră. Astfel naționalismul le oferă acestor intelectuali o viziune a progresului care încearcă să suprime distincția dintre public și privat, să instituie o nouă morală bazată pe fraternitate și puritate, pe renunțarea la plăcerile curente pentru plăcerile viitoare. Suferința, zbuciumul lor prezent e un indiciu al reevaluării valorilor, datorită renașterii sau regenerării prin care trece sufletul național, ai cărui reprezentanți sunt chiar ei. Iar ca renașterea să fie deplină și națiunea să progreseze este nevoie ca toți conaționali să dezvolte virtuți ca patriotismul, hărnicia, atașamente față de țară, sacrificii de sine spre binele comunității etc. Astfel, naționalismul a oferit intelectualilor marginalizați scopuri, motivații și instrumente pentru mobilizarea comunităților din care făceau parte, generând mișcările naționale pe care le analizează Kedourie (Kedourie, 1970).

În pofida explicației coerente pe care o oferă, Kedourie considera că o teorie a naționalismului este imposibilă și de nedorit, deoarece specificitatea răspunsului la modernitate, la criza modernității, este diferită, și tot ceea ce putem face e să încercăm să înțelegem manifestările naționalismului într-o situație concretă. Kedourie, de asemenea, considera naționalismul periculos din punct de vedere moral și distructiv pentru ordinea politică, deoarece este o versiune autodistructivă și violentă a ideii occidentale de progres, violența naționalismului venind din căutarea unei lumi perfecte într-o lume imperfectă.

Teoria lui Benedict Anderson despre națiune ca o comunitate imaginată este deja mult vehiculată și nu e exclus că ar putea trece într-o bună zi drept înțelepciune populară și viziune firească despre națiune, dislocând în întregime doctrina romantic-naționalistă. Comunitatea e imaginată deoarece membrii ei, cu toate că nu se cunosc unul pe altul, se cred o comunitate în simultaneitate. Deși membrii comunității naționale nu se vor vedea, auzi sau întâlni vreodată, „totuși, în mintea fiecăruia, există imaginea comunității lor”(Anderson 1983:6). Desigur, mai multe comunități mai mari decât un sat sunt imaginate, dar ceea ce e deosebit la națiune e stilul imaginării: națiunile se imaginează ca fiind suverane și egale (Anderson 1991:7). Imaginea este anume a unei comunități ca o camaraderie profundă, pe orizontală, indiferent de inegalitatea și exploatarea care domină, de fapt, în interiorul grupului, subliniază Anderson. Această fraternitate dă posibilitatea ca în ultimele secole „multe persoane să ucidă, dar și să moară, de bunăvoie pentru asemenea produse limitate ale imaginației” (Anderson 1991: 8). Întreg demersul lui Anderson este să explice cum anume produsele imaginației generează asemenea sacrificii colosale. În opinia lui, fenomenele naționale ar fi posibile dată fiind existența a două fatalități: moartea și Babelul.

Cum anume creează moartea națiuni? O națiune e o comunitate imaginată nu numai a celor prezenți, a contemporanilor, ci și a ne-contemporanilor, pentru că națiunea încearcă să facă legătura dintre morți, vii și cei încă nenăscuți. „Naționalismul, ca și religia, ia moartea în serios”, repetă Anderson. Naționalismul cu promisiunea sa de a ține memoria vie ar deține magia de a transforma accidentul în destin și de a conferi

sens și continuitate contingenței. Națiunile ar fi deținătoare de practici ale comemorării pe care nicio altă doctrină, cum ar fi liberalismul sau marxismul, nu le posedă, căci nu oferă recompense de genul „mormântul soldatului necunoscut” sau „istoria literaturii naționale”, sau „muzeul național” (discuția acestui aspect urmează în capitolul III).

Babelul, adică diversitatea limbilor, este o altă fatalitate a naționalismului, argumentează Anderson, dar nu în sensul primordial sau romantic al existenței limbilor. După părerea sa, diversitatea lingvistică ar fi fost irelevantă până la inventarea tiparului. Diversitatea limbilor devine fatalitate abia în epoca modernă, seculară a capitalismului și a tiparului, care creează publicul cititor omogen și abia acum granițele lingvistice determină granițele comunității în care ne proiectăm fanteziile solidarității prin lectura ziarului și a altor texte în „limba noastră”. Limba tipărită creează comunitatea care va asigura posterioritatea prin relectură, memorie și neuitare, adică în imaginație. Și autorul își susține tezele cu nenumărate și surprinzătoare exemple ale manifestărilor naționale detectate în comunități de pe toate continentele.

Toate teoriile moderniste spuneau câte ceva surprinzător despre națiuni. De exemplu, unii autori afirmă că națiunile au fost create datorită ordinii interstatale din perioada modernă, prin activitățile economice și militare ale unor state moderne, îndeosebi în Occident, și prin designul făcut de către diplomați și oameni politici prin tratatele internaționale la sfârșit de războaie (Mann 1993, Mayall 1991, Giddens 1991, Breuilly 1992). Războaiele purtate de regi pentru propria distracție și glorie ar fi dus la stabilirea unor granițe, în interiorul cărora au

fost create națiunile. Adică nu națiunile ar fi impus granițele, ci granițele ar fi creat națiunile, o ipoteză care mi s-a părut instantaneu tot atât de relevantă și plauzibilă ca și afirmațiile cândva șocante ale lui Gellner.

Caracterul de invenție și imaginație, postulat de teoriile moderniste, plasa studiul naționalismului în sfera poststructuralistă și permitea trecerea de la analiza cauzală a fenomenelor naționale la analiza discursurilor identitare și chiar la deconstrucția textelor identitare și a proiectelor naționale. Perspectiva îmi părea promițătoare. M-am plasat fără rezerve în interiorul acestei perspective, atribuindu-mi singură sarcina de a demasca și a deconstrui forma și conținutul discursurilor identitare.

Din cantitatea de texte studiate, mult mai multe decât ar putea fi rezumate aici, am extras și o explicație „științifică” a mișcărilor naționale. În explicările date renașterilor naționale exista – uluitor – un consens. Chiar și autorii care susțineau o perspectivă primordialistă asupra națiunii păreau să cadă uneori de acord asupra elementelor și a etapelor unei mișcări naționale. Aceste elemente erau în general identificate și descrise în analiza celor trei valuri ale mișcărilor naționale – de la mijlocul secolului XIX și până la Primul Război Mondial, în anii '60, în timpul decolonizării țărilor din Asia și Africa, și în anii 1988-1990, în timpul căderii comunismului în Europa de Est și în fosta URSS. Etapele și elementele ar fi cam următoarele:

a. Existența unui imperiu care, bineînțeles, include mai multe grupuri etnice, lingvistice, religioase, dar în care numai un grup, o limbă, o religie sunt dominante și oficiale.